

Het project Arrangement Gedrag Passend Onderwijs

Hans Schuman, Arnold Folkerts, Ada van de Weijer en Piet Vogel

Inleiding

Het project *Arrangement Gedrag Passend Onderwijs* is een vervolg op het project *'Samen naar School'* (SNS), over hoe passend onderwijs werkt in de praktijk en dat is afgerond in 2016.

SNS is een verhaal in beelden en in taal van twee leerlingen in groep 8 op twee verschillende basisscholen. De filmmakers volgden hen en hun medeleerlingen, leraren en ouders, tijdens hun voorbereiding op, hun overgang naar en hun eerste stappen in het voortgezet onderwijs.

Het filmmateriaal bestaat uit drie langere films respectievelijk vanuit het perspectief van de leerlingen, de ouders en de onderwijsprofessionals en uit een vijftal kortere films waarin ouders, leraren, leidinggevenden, specialisten en een hoofdinspecteur van het onderwijs reflecteren op de drie hoofdfilms. In een negental korte films wordt aandacht gegeven aan betekenisvolle thema's, zoals: Back to basic, psycho-educatie, subgroep taal, speltherapie, grootoverleg, warme overdracht, Nederlandse les, koksklas en teamoverleg. Dit coachingspakket bestaat in zijn geheel uit 17 korte en lange films, gebruikershandleidingen en is kosteloos beschikbaar via <http://www.booz.nu/samen-naar-school/>.

Aanleiding voor een nieuw project

De initiatiefnemers, Samenwerkingsverband Driegang (Piet Vogel), Seminarium voor Orthopedagogiek Hogeschool Utrecht/Heliomare (Hans Schuman) en de (beeld) makers van Booz (Ada van de Weijer en Arnold Folkerts) wilden, na de positieve respons op het SNS coachingspakket, nog een vervolg maken maar dan specifiek gericht op het omgaan met en actief inspelen op ongewenst gedrag in de klas.

Uit onderzoek komt naar voren dat complex en externaliserend gedrag van leerlingen leraren bij het realiseren van passend onderwijs voor de grootste uitdaging plaatst. Zij voelen zich vaak onvoldoende toegerust om adequaat en steunend te reageren en ervaren niet zelden handelingsverlegenheid.

Veel van dit gedrag lijkt zich al in de eerste jaren van het basisonderwijs te ontwikkelen. Preventief en tijdig passende ondersteuning en begeleiding bieden lijkt geboden om te voorkomen dat problemen groter worden en leerlingen uiteindelijk verwezen worden naar een gespecialiseerde onderwijsinstelling.

Met een nieuw filmproject, gericht op ongewenst gedrag in de klas, wil SWV Driegang de eigen aanpak van dit gedrag in beeld brengen, niet alleen als een voorbeeld van *good practice*, maar ook als een werkwijze om met en van elkaar te leren.

Het beeldmateriaal zou na afloop van het project ook bruikbaar moeten zijn voor de professionalisering van de eigen medewerkers en van onderwijsprofessionals in de aangesloten scholen en voor het ondersteunen en begeleiden van ouders.

Tevens zal het beeldmateriaal beschikbaar gesteld worden aan andere scholen en samenwerkingsverbanden en aan lerarenopleidingen om met en van elkaar te leren en na te

denken over en te reflecteren op wat werkt en niet werkt en hoe betrokkenen in dit soort processen interprofessioneel samenwerken vorm en inhoud kunnen geven.

Het verwachte eindproduct

Het verwachte eindproduct is een serie korte films die laten zien hoe betrokkenen samenwerken om een leerling in groep 3 zo te ondersteunen en te begeleiden dat hij en zijn leraren meer greep krijgen op zijn ongewenste gedrag. De leerling leert de eigen emoties te herkennen, beter met die emoties om te gaan en zichzelf beter in de hand te hebben als dingen niet gaan zoals hij graag wil. Zijn leraren leren hoe zij hem hierbij kunnen ondersteunen en begeleiden.

De verschillende films laten zien hoe alle betrokkenen met elkaar een 'Arrangement Gedrag' ontwikkelen, uitvoeren, monitoren, evalueren en waar nodig steeds weer bijstellen. Steeds met het doel de leerling te helpen meer greep te krijgen op het eigen gedrag en voor dat gedrag verantwoordelijkheid te nemen.

Het Arrangement Gedrag

We formuleerden voor dit nieuwe filmprogramma Arrangement Gedrag Passend Onderwijs drie uitgangspunten:

1. We brengen in beeld hoe een leerling, de ouders en de betrokken professionals onderzoekend leren omgaan met complex en uitdagend gedrag dat als ongewenst en belemmerend voor de ontwikkeling van de leerling wordt gedefinieerd.
2. We gaan de leerling gedurende een volledig schooljaar volgen.
3. De ondersteuning en begeleiding die betrokkenen inzetten om verandering van gedrag te realiseren, zijn onderdeel van de reguliere aanpak van de school en het samenwerkingsverband Driegang in dit soort situaties.

Een arrangement wordt ingezet voor leerlingen die onvoldoende profiteren van de basisondersteuning die de school moet bieden. Wat onder die basisondersteuning valt is vastgelegd in het ondersteuningsplan van het samenwerkingsverband en is van toepassing op alle scholen die deel uitmaken van dat samenwerkingsverband.

De ondersteuningsbehoeften van Amir zijn veelomvattend en complex. De school heeft daarom om extra ondersteuning gevraagd bij het samenwerkingsverband, omdat Amir onvoldoende profiteert van de basisondersteuning van zijn school. Die extra ondersteuning krijgt de school in de vorm van een arrangement passend onderwijs. Het arrangement is het geheel van maatregelen, voorzieningen en toegevoegde expertise, afgestemd op de specifieke en complexe ondersteuningsbehoeften van een individuele leerling of een groepje leerlingen en wordt vastgelegd in een ontwikkelingsperspectiefplan voor elke leerling (Schuman & De Vries, 2020). Bij Amir bestaat het arrangement uit de beschikbaarheid van een onderwijsassistent voor vier uur per week en de begeleiding van een specialist gedrag vanuit SWV Driegang.

Jonge leerlingen

Het project kiest voor jonge kinderen (4-7 jaar) die externaliserend gedrag laten zien: gedrag dat door anderen als niet-gewenst, hinderlijk of storend wordt omschreven en dat hardnekkig is, dat wil zeggen moeilijk beïnvloedbaar lijkt en waarbij de leerling niet luistert of zich laat corrigeren.

Voor deze leerlingen is de verwachting dat als er geen interventie plaatsvindt, zij in de hogere leerjaren van de basisschool een verhoogd risico lopen om uitgesloten te worden van regulier onderwijs. Voor hen wordt het daarmee op termijn moeilijker om volwaardig mee te doen in een reguliere omgeving en op latere leeftijd lopen zij een verhoogd risico in contact te komen met jeugdzorg, de GGZ, politie en justitie.

Tijdig ingrijpen

Voor veel leerlingen hoeft het echter niet zo ver te komen. Belangrijk is dan wel dat alle betrokkenen preventief werken, vroegtijdig signaleren en adequaat en snel reageren als het niet gewenste gedrag structureel lijkt te worden.

Met de gecombineerde expertise en een planmatige en gestructureerde werkwijze van school, het samenwerkingsverband en waar nodig aanvullende ondersteuning en begeleiding kunnen leerling, ouders en leraren leren dit gedrag om te buigen. Hierdoor kunnen deze leerlingen behouden blijven voor het reguliere onderwijs en later doorstromen naar reguliere vervolgonderwijs zodat zij uiteindelijk volwaardig mee kunnen doen in de samenleving.

Dit project wil met betrokkenen onderzoeken en vastleggen in beelden wat hiervoor nodig is. Wat kun je doen met bestaande mensen en middelen en de eigen werkwijze, zonder direct gebruik te maken van dure externe expertise?

Vragen die we wilden beantwoorden: Wat zien we in de praktijk, wat vinden we ervan, wat gaan we doen en hoe krijgen we dat voor elkaar?

Via een proces van samen onderzoeken, leren en maatwerk bieden voor de betreffende leerling wilden we ook meer zicht krijgen op vragen als: Wat werkt, waarom werkt dat bij deze leerling en is wat werkt ook overdraagbaar naar andere scholen? Hoe kun je een leerling zo ondersteunen dat hij grip krijgt op het eigen gedrag waardoor het eigen welbevinden toeneemt en de omgang met anderen beter en leuker wordt? Hoe neem je ouders mee in dit proces en hoe werk je effectief en interprofessioneel samen?

Interprofessioneel samenwerken kan omschreven worden als een partnerschap waarin een team van professionals, waaronder leraren, intensief, participatief en waardengestuurd samenwerken met een leerling, zijn ouders en eventueel andere voor leerling en ouders belangrijke personen (Van Zaalen, Deckers & Schuman, 2018).

Opzet project

Wij kozen voor een projectperiode van één jaar. In groep 3 volgden wij vanaf september 2018 met filmcamera's een leerling met ongewenst en externaliserend gedrag. Deze leerling heet Amir. Zowel de ouders als de betrokken leraren gaven aan dat zij hulp nodig hadden om dit gedrag te beïnvloeden en Amir te helpen zelf meer greep te krijgen op hoe hij zich gedraagt.

De leraar van Amir werd tijdens het projectjaar ondersteund door een onderwijsassistent voor 4 uur per week. Verder waren de ouders, de IB'er en een ambulante begeleider, specialist gedrag van SWV Driegang betrokken. Met elkaar vormden zij het ondersteuningsteam en maakten zij het Ontwikkelingsperspectiefplan (OPP). Zij overlegden periodiek met elkaar over de voortgang en monitorden, evalueerden en stelden bij wanneer dat nodig was.

Start van het project

Bij de start van het project (juni 2018) zit Amir in groep 2 van de IBS El Boukari basisschool in Gorinchem. Amir laat sterk externaliserend gedrag zien: hij is snel boos, kan niet goed tegen zijn verlies en trekt in de klas op een opvallende manier aandacht, bijvoorbeeld door geluiden te maken. Zowel ouders als school ervoeren handelingsverlegenheid. Zij wisten niet goed raad met dit gedrag en deelden het gevoel dat zij Amir onvoldoende konden helpen dit gedrag te veranderen.

Omdat Amir heel vaak boos was, zichzelf en zijn juf verwondde en regelmatig de school uit liep was duidelijk dat er iets moest gebeuren. De juf zat soms met haar handen in het haar. Ze kreeg van de school tijdelijk een paar uur een onderwijsassistentie in de klas. Dit hielp, maar kon niet voorkomen dat de school regelmatig zijn moeder vroeg om hem te komen ophalen. Hij was dan niet meer te handhaven in de klas en belemmerde het leren van de andere kinderen.

In overleg met zijn ouders heeft de school aangeklopt bij het SWV Driegang. Via hen kwam er ondersteuning en begeleiding van de ambulante begeleider Marjan, tevens specialist gedrag. En een onderwijsassistent voor 4 uur (juf Varsha).

Amir is vervolgens onderzocht op zijn gevoeligheid voor en omgang met prikkels. Dat bleek geen probleem voor hem. Het advies was om hem wel verder te onderzoeken. De school wilde dat ook graag omdat zij verwachtte met de uitkomsten hun werk beter af te kunnen stemmen op Amir's behoefte. De ouders wilden echter niet dat Amir verder onderzocht werd.

De ouders gaven wel toestemming om met ingang van het nieuwe schooljaar (september 2018), als Amir in groep 3 zit, met het filmproject Arrangement Gedrag, te beginnen.

Uitvoering van het Arrangement Gedrag

De uitvoering van het Arrangement Gedrag startte in september 2018, het moment dat Amir naar groep 3 ging bij juf Yvon, na de warme overdracht vanuit groep 2 door juf Sanne.

In de klas van Amir is een vaste camera geplaatst: een soort iPad die automatisch de leerling en de leraar volgt en hen opneemt als 'er iets gebeurt'. Aanvullend filmde Booz op gezette tijden, zittend aan een tafel bij Amir, met een kleine (home) camera.

Ook de totstandkoming van het ontwikkelingsperspectiefplan met concrete doelen en uitwerking is met de camera vastgelegd.

Tenslotte werden de periodiek gehouden vervolgesprekken van de ondersteuningsgroep, bestaande uit juf Yvon, juf Sanne, Varsha (de onderwijsassistent in groep 3), Ellen (intern begeleider) en Marjan (ambulante begeleider) met een professionele camera vastgelegd.

Het eerder gemaakte beeldmateriaal is gedurende de looptijd van het project regelmatig in de ondersteuningsgroep gebruikt om de voortgang van het project en de impact van de

ingezette ondersteuning en begeleiding op het gedrag van Amir te bespreken, te monitoren en te evalueren en gezamenlijk plannen te maken voor het vervolgtraject.

Steeds weer kwam aan de orde: Hoe gaat het nu met Amir? Hoe gaat het met de betrokken professionals? Waar zijn we tevreden over? Wat heeft Amir nu nodig? Hoe kunnen we gezamenlijk daarin voorzien? Wat is er dan nodig? Hoe gaan we dat realiseren? Wie doet wat wanneer?

De ouders hebben toestemming gegeven voor deze werkwijze en het gebruik van de opnamen. Er was steeds constructief en intensief contact met de ouders en ook gesprekken met de ouders en een gesprek van moeder met Amir zijn gefilmd.

Het werk in de ondersteuningsgroep

Het overleg in de ondersteuningsgroep maakte elke keer gebruik van opnames die in de klas zijn gemaakt. Hieruit werden betekenisvolle fragmenten gekozen, die specifiek gedrag van de leerling laten zien bij de interactie met medeleerlingen, met de juf of met de onderwijsassistent en specifieke interventies die zijn juf toepaste.

Soms was het ongewenste gedrag duidelijk te zien; soms de interventies van de juf en soms mooie voorbeelden waaruit afgeleid kon worden dat de leerling meer greep kreeg op zichzelf in bepaalde situaties.

Met elkaar werd steeds gereflecteerd op vragen als: Hoe was de aanpak? Wat werkte en wat kan beter? Hoe gaan we verder? Wat kan helpen? Wat moeten we veranderen of bijstellen? Na verloop van tijd werd duidelijk dat Amir begon te leren zichzelf beter in de hand te houden, waardoor hij ook een prettiger relatie kon realiseren met zijn juffen en medeleerlingen.

Wat ook in de filmfragmenten mooi te zien was, is dat een aantal medeleerlingen soms, en veelal onbewust, Amir een helpende hand toestaken, bijvoorbeeld door hem iets uit te leggen of aan te geven dat hij niet de enige was die geen beurt heeft gekregen. Zij fungeerden hiermee als rolmodel voor Amir.

De opbrengsten van het Arrangement Gedrag

Het eindresultaat van dit project is een Arrangement Gedrag, vastgelegd in filmbeelden. Door deze filmbeelden is de aanpak en werkwijze overdraagbaar naar andere professionals en ouders. Het materiaal kan ook gebruikt worden om het omgaan met en inspelen op sterk externaliserend en ongewenst gedrag in een klas bespreekbaar te maken, bijvoorbeeld in de initiële lerarenopleidingen of tijdens studiedagen van een school of samenwerkingsverband. Het nodigt uit tot onderzoek en reflectie: Wat zou ik doen in die situatie? Draag ik alleen de verantwoordelijkheid voor de leerlingen in mijn groep, of kan ik die verantwoordelijkheid delen met collega's. Wat kan het SWV voor mij en voor ons betekenen? Wat is de meerwaarde van op film vastgelegde gebeurtenissen? Enzovoort.

Het beeldmateriaal laat ook zien dat binnen één schooljaar veel mogelijk is, zowel voor de betreffende leraren, de ouders als voor de leerling zelf. De leerling heeft ontzettend veel geleerd, maar dat geldt ook voor zijn leraren, begeleiders en zijn moeder. Het materiaal maakt ook duidelijk hoe belangrijk interprofessioneel samenwerken is, waarbij de stem van elke betrokkene gehoord wordt en gewicht krijgt. De film met de opbrengsten van dit

arrangement (film 8) brengt de stem van betrokkenen, inclusief die van Amir, mooi voor het voetlicht.

Al het verzamelde beeldmateriaal is gemonteerd tot acht korte films. Er is een film waarin de context wordt uitgelegd en kennis wordt gemaakt met alle personages (film 1). Dan zijn er vijf films waarin zichtbaar wordt hoe alle betrokkenen samenwerken om de gemeenschappelijk geformuleerde doelstellingen van het ontwikkelingsperspectiefplan (OPP) te realiseren (films 2-6):

2. Leren omgaan met winnen en verliezen.
3. Leren luisteren naar de juf.
4. Leren omgaan met uitgestelde aandacht.
5. Leren omgaan met werk dat niet op tijd af is.
6. Leren omgaan met veranderingen.

Film 7 laat de warme overdracht zien naar groep 4 met juf Ria en film 8 toont de opbrengsten van dit arrangement voor alle betrokkenen.

Er is veel in de klas gefilmd wat het beeldmateriaal toegankelijk en gemakkelijk bruikbaar maakt voor scholen, teams en samenwerkingsverbanden elders in Nederland.

De films laten zien welke ervaringen de betrokkenen hebben opgedaan, tot welke kennis en inzichten zij zijn gekomen en hoe die zijn gesystematiseerd. Zij tonen de werkzame bestanddelen die ervoor gezorgd hebben dat alle betrokkenen, inclusief de leerling, meer greep hebben gekregen op dat ongewenste gedrag. Samen met de toelichting is het materiaal bruikbaar voor het professionaliseren van leraren en begeleiders en het ondersteunen van interprofessioneel samenwerken met ouders en kinderen.

We zetten alle films nog eens op een rijtje:

1. De context waarbinnen het Arrangement Gedrag is uitgevoerd
2. Leren omgaan met winnen en verliezen
3. Leren luisteren naar de juf
4. Leren omgaan met uitgestelde aandacht
5. Leren omgaan met werk dat niet op tijd af is
6. Leren omgaan met veranderingen
7. Warme overdracht naar groep 4 met juf Ria
8. Opbrengsten arrangement

Gebruik in de eigen praktijk

Elke film is afzonderlijk te bekijken en te gebruiken.

Gebruikers kunnen zelf kiezen op welke wijze zij met het filmmateriaal willen werken.

De focus kan liggen op de gehanteerde werkwijze, op de interventies die zijn gedaan en op de manier waarop de onderwijsprofessionals deze in de praktijk ten uitvoer hebben gebracht, op de ontwikkeling van de leerling enzovoort.

Men kan zich richten op 'klein kijken': wat gebeurt er precies, wie doet wat op welk moment, welke betekenis kun je aan dat handelen geven en wat is de impact ervan, bijvoorbeeld op de leerling zelf, op medeleerlingen en op de leraar?

Men kan ook reflecteren op hoe men zelf in een vergelijkbare situatie reageert en de eigen aanpak vergelijken met de aanpak die hier zichtbaar wordt.

Binnen lerarenopleidingen brengt het filmmateriaal concrete praktijksituaties met 'echte' mensen in beeld, ontdaan van alle opsmuk. Studenten maken kennis met een complexe beroepspraktijk waarin standaardoplossingen vaak niet werken en men samen met collega's, en soms met extra ondersteuning en begeleiding, naar antwoorden zoekt om leerlingen een stapje verder te brengen in hun ontwikkeling.

Studenten ervaren het belang van korte en intensieve lijntjes met ouders en zien hoe belangrijk interprofessioneel samenwerken is. Ouders zijn ervaringsdeskundigen en onderwijs is, voor alles, teamwerk. In je eentje redt je het niet. Leren van en met elkaar brengt je als professional en als team een stukje verder, maakt van de school een professionele leergemeenschap.

Literatuur

Schuman, H. & De Vries, P. (2020). *Passend onderwijs in de praktijk. Kernthema's en casuïstiek*. Utrecht: Perspectief Uitgevers.

Van Zaalen, Y., Deckers, S., & Schuman, H. (2018). *Handboek interprofessioneel samenwerken in zorg en welzijn*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.